

ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ПОСТАРІННЯ НАСЕЛЕННЯ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ (СОЦІОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ)

У статті автори подають інформацію про демографічний розвиток Миколаївщини за 220 років. Підкреслюється значення впливу соціально-економічних умов і факторів на стан здоров'я генофонду та постаріння населення області.

Ключові слова: демографічний розвиток, соціально-економічні умови, генофонд, здоров'я, старіння.

В статье авторы дают информацию о демографическом развитии Николаевщины за 220 лет. Подчеркивается значение влияния социально-экономических условий и факторов на состояние здоровья генофонда и старение населения области.

Ключевые слова: демографическое развитие, социально-экономические условия, генофонд, здоровье, старение.

The article the authors provide information on the demographic development of Mykolaiv from 220 years of its existence on the document basis. The role of the social and economical conditions and factors, state of health of the geophone, what have an influence of the population in the region, is defined.

Key words: the social conditions and factors of the demographyic evolution, birth rate, mortality, health of the geophone of the region.

Сучасний стан соціально-економічного розвитку України з ринковою формою економічних відносин вимагає глибоких знань суті нової формації та її соціально-демографічної реальності, її історичної специфіки та передбачених перспектив подальшого демографічного розвитку. Всебічне вивчення комплексу об'єктивного демографічного стану вимагає поглиблених теоретичних і конкретних практичних досліджень демографічних проблем в Україні і кожній області. Дослідження вкрай необхідні для народного господарства і соціального планування. Вивчення питань сьогоденних і майбутніх трудових ресурсів, тенденцій розвитку соціально-демографічних процесів, а також розробка ефективних заходів, які повинні бути направлені на формування бажаної для суспільства демографічної поведінки, є основною задачею демографів і органів влади [5].

Мета дослідження: вивчити демографічний розвиток Миколаївської області за 220 років її існування (1789-2009 рр.), віковий і статевий склад населення, скласти прогноз демографічних процесів до 2015 року з урахуванням передумов оптимальної народжуваності на основі передбаченого покращення соціально-економічних умов життя, праці, побуту, зміцнення сім'ї і стійкості шлюбу.

Для вивчення демографічного розвитку Миколаївської області використані архівні документи державного архіву області з 1789 року, статистичні звіти Міської Управи Миколаєва, статистичні звіти Херсонської губернської земської управи, куди раніше входила територія Миколаївської області, матеріали Всеросійського перепису населення 1897 року, документи подальших переписів населення за часів Радянської влади (1920-1939-1959-1989 рр.) і незалежної держави Україна в 2001 році.

Результати дослідження. Основним методом вивчення чисельності населення, його вікового і статевого складу є перепис населення. Оскільки в Росії до 1897 року загального перепису населення не велося, про населення Миколаївщини можна було довідатися з літературних джерел. У Миколаєві, за спогадами німецького лікаря Ернеста Вільгельма Дрімнельмана, станом на 1789 рік проживало 2500 осіб. Будівництво верфі, порту, заводів, майстерень, роздача землі різним прошаркам (вільним запорізьким козакам, переселенцям Греції, Болгарії, Німеччини, Польщі) сприяло швидкому зростанню чисельності населення на Миколаївщині. Місто Миколаїв було об'явлено «вільним містом», де кожен може отримати роботу [2].

За даними дослідника К. Арсеньєва, у 1846 році населення Херсонської губернії складало вже 967 823 особи, а Миколаїв через 30 років уже складав своєю чисельністю біля 60 000 осіб і став вільним промисловим центром півдня Росії та тринадцятим містом за чисельністю населення серед міст Росії.

Перепис населення 1897 року показав, що Херсонська губернія, куди входило і військове губернаторство – місто Миколаїв, мала 2 733 612 мешканців, серед яких жителів міста було 16 % і жителів сільської місцевості – 84 %. Соціально-економічні і соціально детерміновані процеси суспільного розвитку в часи соціальних катаклізмів (революція 1917 року, Вітчизняна війна 1941-1945 років, розпад Радянського Союзу 1991р., створення суверенної демократичної держави Україна з ринковими економічними відносинами) призвели до складного циклічного характеру суспільних потрясінь, які тривають довгі роки [11].

У 1937 році було створено Миколаївську область. За роки радянської влади чисельний склад населення області до 1970 року мав тенденцію зростання за рахунок природного і механічного руху. У 1926 році чисельність населення Миколаївщини складало 942 624 особи, у 1939 р. – 918 928, у 1959 р. – 1 011 531, у 1970 р. – 1 148 118, у 1979 р. – 1 242 300, у 1989 р. – 1 333 063 особи. Ріст населення за 63 роки радянської влади склав 14,1 %. Змінився і соціальний склад населення. Кількість жителів міст у 1989 році складала вже 65,7 %, а сільських жителів – 34,3 %.

Перший Всеукраїнський перепис населення 2001 року показав, що наявного населення в області – 1 286 800 осіб, із яких жителів міст – 66 %, а жителів села – 34 %. Область має 9 міст, 19 сільських районів, 17 селищ міського типу, 287 сільських рад, 903 сільських населених пунктів. Середня щільність населення в області складає 52,3 особи на 1 км².

Для аналізу вікової структури та статевого складу населення ми використали результати перепису населення 1926 р., як більш-менш спокійного періоду розвитку суспільства, і порівняли їх з переписами 1939, 1959, 1970, 1979, 1989 рр. Результати показали, що вікові групи дітей 0-14 років у 1926 році складала 40 %, вікові групи 15-49 років – 49,10 %, вікові групи 50 і старші – 12,9 %. З 1939 року поступово зменшується вікова група дітей – до 22,6 % у 1989 р. і різко зростає вікова група 50 і старші – до 29,4 %. Особи чоловічої статі мали перевагу у вікових групах 0-49 років, чисельність жіночої статі переважала у віковій групі 50 і старші. Станом на 1989 р. жіноча стать складала 53,6 %, а чоловіча – 46,4 % (на Україні середні показники, відповідно, 54 % і 46 %) [7].

Всеукраїнський перепис населення 2001 року став джерелом вивчення динаміки чисельності соціального і статево-вікового складу населення, без яких неможливо було б провести аналіз

відтворення населення області, що випробовує на собі вплив усієї сукупності соціально-економічних процесів та економічних перетворень протягом 18 років існування ринкової економіки. Аналіз і знання чисельного, вікового і статевого складу населення дає можливість скласти прогноз формування і об'єму трудових ресурсів, обґрунтувати планування соціально-побутової і культурної сфер діяльності населення області.

На підставі державних статистичних звітів перепису населення були вивчені чисельний склад населення, віковий і статевий склад, шлюбність і розлучення, народжуваність, смертність, відтворення населення області. Отримані результати перепису розроблені за соціальним, віковим і статевим станом.

Установлено, що середній вік населення області у 2001 році становив 38,3 роки (у 1989 р. – 35,5 р.). Демографічна ситуація в області з 1991 року викликає занепокоєння. Різкі зміни соціально-економічного характеру від соціалізму до капіталізму викликали у багатьох людей психологічні стреси і показали їх невідповідність до ринкових відносин. З'явилися паростки різкої зміни сімейного стану як соціального утворення, яке повинно задовольняти державні суспільні інтереси. Сім'я – це багатосторонні людські відносини, які регулюються нормами моралі і права. Сім'я зберігає культурні цінності і традиції, які вона у процесі трудової і духовної діяльності збагачує і передає новим поколінням. Кожна сім'я, як соціальний інститут, регламентується правами і обов'язками її членів, що встановлені юридичними нормами і будуються, перш за все, на шлюбі. Шлюб створює сім'ю, умови взаємних особистих, майнових прав і обов'язків між подружжям [4; 6].

В Україні шлюб традиційно існував як засіб формування сім'ї і суспільства, здавна була наявна висока ступінь шлюбності з відносно раннім одруженням. Величина загальних коефіцієнтів шлюбності в Україні досягала 10-12 % від загальної кількості населення. На Миколаївщині шлюбність у 1980 році складала 11 %, щорічно зменшувалась на 2 %, і у 1991 р. шлюбність уже складала 9,9 %, у 2000 р. – 5,9 %, стійко тримаючись на рівні 4,5 % до 2006 р.

Вікова структура подружжя перепису 2001 р. складала 7 % у віці до 18 років, 54,2 % у віковій групі 17-24 роки, 15 % у віковій групі 25-29 років, 11,4 % у віковій групі 30-39 років, 3,2 % у віковій групі 50-59 років і 2,8 % у віковій групі 60 і більше років [12].

Розлучення – це фінал періоду дезорганізації подружнього життя. За даними ВООЗ, рівень розлучень у світі постійно зростає. Зміни устрою держави, соціально-економічні негаразди, зміни в побуті та психології жінки, інші зовнішні фактори призводять до трансформації сім'ї. З 1991 року на Миколаївщині на 1000 жителів припадає 4,4-5,0 розлучень. Із усіх розлучень 67 % складають розлучення міських жителів і 33 % – сільських.

Народжуваність, як соціально біологічна категорія і вирішальний елемент зростання народонаселення, визначається низкою факторів. На різних ступенях розвитку людського суспільства відношення до питань народжуваності і росту народонаселення постійно змінювалось, а зростання цих показників обумовлювалось конкретними соціально-економічними умовами. Соціологи і теоретики багатьох західних економічно розвинутих країн вважають, що зростання народжуваності є основною перешкодою для економічного і соціального прогресу, що високий рівень народжуваності з умовами зниження смертності може привести до нестачі продовольства і житла [6].

Перші відомості про народжуваність у Херсонській губернії і Миколаєві були відомі вже у 1848 р. На той час на 1000 населення народжувалось 66 осіб. З 1864 р. Херсонське губернське земство стало щорічно публікувати показники демографічного розвитку. У 1913 році в губернії і Миколаєві народжуваність складала 41,4 на 1000 населення. Це були найвищі показники, які з початком соціально-економічних катаклізмів почали різко падати. До 1966 року народжуваність скоротилася у 2,5 рази. У 1989 р. народжуваність уже складала 18,4 на 1000 населення. За даними перепису населення 2001 р. народжуваність складала 8,2, а у 2008 р. – 11,2.

Із загальної кількості пологів перші діти складають 62 %, другі – 28,5 %, треті – 6,3 %, четверті – 1,9 %, п'яті – 1,7 %. Чисельність позашлюбних народжень з 1990 р. зросла від 18 % до 29 %. Найвищі коефіцієнти шлюбної дітонороджуваності були у подружжя вікових груп 20-29 років.

Із 1897 р. до двотисячних років коефіцієнти родючості зменшились з 212,2 до 57,1. Причини зниження плодючості жінок полягають, перш за все, у змінах соціально-економічних умов життя, побуту, культури, освіти, у змінах психології молодого подружжя, свідомому відношенні людей до своєї демографічної поведінки, до формування здорового способу життя [5].

Смертність як соціально-демографічне явище являє собою біологічний і патологічний процеси. Вона завжди впливає на демографічну ситуацію, і її рівні значною мірою обумовлюються соціально-економічним станом, процесами «старіння» населення, що спричиняє падіння народжуваності. Показники смертності населення поряд з іншими показниками доповнюють уяву про санітарний стан населення області. Розміри смертності населення Миколаївщини були різними за історичних соціально-економічних станів розвитку. За переписом 1848 р. смертність населення губернії складала 74 на 1000, а в Миколаєві – 67. У 1897 р. смертність у губернії складала 32,8, а в Миколаєві – 31,8 і поступово зменшувалась до 23,6 у 1913 р. За роки радянської влади найнижчі показники смертності були на рівні 7,1 у 1960-1970 роках. З 1980 року загальна смертність стала зростати щороку на 3-4 одиниці. У 1991 р. смертність досягла 12,7, у 1996 р. – 15,7, у 2001 р. –

15,2, у 2008 р. – 16,7. Дитяча смертність з 1897 р. до 1991 р. знизилась, відповідно, з 326 до 13,7 на 1000 новонароджених і до 8,4 у 2006 р. У розрізі соціальних груп населення за останні 40 років коефіцієнти смертності сільських жителів перевищували в 1,2 рази коефіцієнти смертності жителів міст. Причинами загальної смертності були захворювання органів кровообігу, новоутворення, травми, нещасні випадки, серед малюків – вроджені аномалії, недоношеність, респіраторний синдром, аномалії і ускладнення вагітності. У структурі померлих за останні 10 років 47,5 % склали чоловіки і 52, % – жінки.

Середня тривалість життя населення області у 1926 р. складала 44 роки, у 1959 р. – 69 років, у 1970 р. – 70 років, а до 1980 року знизилася до 62,4 років. Нині середня тривалість життя населення області складає 69,4 роки. Середня тривалість життя жінок на 7 років більша, ніж у чоловіків.

Для демографічного розвитку будь-якої території важливим є стан здоров'я дитячого населення – основного генофонду. Стан здоров'я основного генофонду області (діти і підлітки до 18 років) незадовільний. В області дітей і підлітків – у межах 226 тисяч. Захворюваність на 1000 дітей і підлітків складає: розлади психіки і поведінки – 2,1, туберкульоз – 23,7, злоякісні пухлини – 0,8, доброякісні пухлини – 2,3, ендокринні захворювання – 22,5, ВІЛ/СНІД – 1,4, захворювання крові і кровотворних органів – 27,0, серцево-судинні захворювання – 33,0, різні вади від травм – 27,5, уроджені аномалії – 16,0, показник інвалідності дітей – 22,0.

Кінцевий результат відтворення населення з 1992 р. став від'ємним на 8-10 одиниць щорічно. З 2000 до 2008 року середня народжуваність по області складала 9,6-9,7, а смертність – 15,9-16,6. Від'ємний приріст населення, зміни його за статеві-віковим складом дають можливість скласти уяву про тип населення області. На Миколаївщині, починаючи з 1970 року, відбувались процеси поступового переходу з прогресивного типу населення до регресивного (наявність вираженого відсотка старших вікових груп, що призводить до затухання відтворення населення). З 1991 р. населення області постаріло на 5,1 роки.

На підставі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки:

1. Тривалі соціально-економічні зміни, стихійні лиха, різкі зміни факторів зовнішнього середовища впливають на стан здоров'я людей, призводять до змін генетичного характеру. Здоров'я майбутнього покоління людей значною мірою залежить від генетичного тягара, який вони отримали в спадщину і яку кількість мутацій люди встигли накопичити. Збільшення чисельності старшого і похилого віку призводить до зростання показників деменцій.

2. Погіршення стану здоров'я населення та зміна психології щодо шлюбу, розлучення, сім'ї, народжуваності, зміни чисельності населення, вікової та статеві структури призвели до від'ємного сальдо відтворення населення області. Тип населення стійко тримається як регресивний, стан сім'ї простий, одно-

дітний, що прогностично буде утримуватися до 2015 року.

3. Стан здоров'я основного генофонду області незадовільний. Серед дітей і підлітків кожен п'ятий має відхилення у стані здоров'я, пов'язані з тим чи іншим захворюванням. Наявність хворого генофонду призведе до подальшого скорочення

населення і неможливості природного відтворення населення області.

4. Демографічна ситуація області вимагає від органів влади рішучих дій у покращенні соціально-економічних умов життя, праці, побуту, організації охорони здоров'я і навколишнього середовища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адміністративний, територіальний устрій, чисельність та склад населення Миколаївської області // Статистичний збірник. – Миколаїв, 2001. – 57 с.
2. Афанасьев Д. К. К истории города Николаева (1879-1876) / Д. К. Афанасьев // Русский архив. – Одесса, 1902. – № 2. – С. 716.
3. Бедный М. С. Демографические факторы здоровья / М. С. Бедный // Финансы и статистика. – М., 1984. – 248 с.
4. Волков А. Г. Брачное состояние населения и состав семей в СССР. Всесоюзная перепись населения 1979 года / А. Г. Волков, Г. И. Колосова // Финансы и статистика. – М., 1984. – С. 194–230.
5. Грабовский П. П. Особенности демографических процессов в Украинской ССР / П. П. Грабовский, В. С. Стешенко // Социальная гигиена, организация здравоохранения, история медицины. – К., 1974. – Выпуск 7. – С. 57.
6. Демографическое развитие Украинской ССР (1959-1970 гг.). – К. : Наукова думка, 1970. – 219 с.
7. Естественное движение населения Николаевской области (1981-1986 гг.). – Николаев : ЦСУ. – 1986. – 36 с.
8. Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года // Статистика. – М., 1979. – Том 1-6. – 176 с.
9. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи. 1897 год. Херсонская губерния. – Сп-Пт., 1904. – С. 4.
10. Стативно-віковий склад населення Миколаївської області. Статистичний збірник Всеукраїнського перепису населення 2001 року // ЦСУ, 2003. – Випуск 8. – Миколаїв. – 108 с.

Рецензенти: Мечетний Ю. М., д.мед.н., професор;
Гапон В. О., д.мед.н., професор.

© Кисельов А. Ф., Зюзін В. О.,
Грищенко Г. В., Руденко А. О., 2011

Стаття надійшла до редколегії 22.11.2010 р.